

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ

МАРТОВИЦЬКА Олена Василівна - доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-4483-861X

УДК 343.122 (477)

DOI 10.32782/NP.2022.1.9

У статті здійснено теоретичне дослідження законодавчих, наукових і прикладних питань щодо правового закріплення та забезпечення конституційних гарантій на професійну правничу допомогу у зв'язку із змінами у Конституції України та кримінальному процесуальному законодавстві. При цьому проаналізовано позиції представників різних наукових шкіл і окремих науковців відносно дослідженого напрямку та матеріали правозастосовної практики, відносно яких автором висловлені власні наукові погляди. Внесено конкретні пропозиції щодо удосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства України та правозастосовної діяльності з досліджених питань.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальний процес, право на захист, захисник, учасники кримінального провадження, професійна допомога, правничу допомога, статус, положення, закон, процесуальні правовідносини, учасники, наукова позиція, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, права, свободи, законні інтереси.

Постановка проблеми

Весь хід історії свідчить про те, що без визнання в суспільній свідомості та практиці значущості захисту прав людини неможливо побудувати правову державу. Не випадково сучасна юридична наука і правозастосовна діяльність приділяють максимальну увагу забезпеченню прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина на певних рівнях і за допомогою різ-

них правових та, зокрема, процесуальних засобів. Обсяг прав і свобод людини може визнаватися, безперечно, тільки в демократично організованому суспільстві. До провідних характеристик такого суспільства належить домінування в ньому волі більшості населення, визнання, захищеність, непорушність основних прав усіх осіб, включаючи й тих, що є його меншиною. Правова держава як держава реальних прав людини може існувати тільки в суспільстві, де існує справжня демократія, тобто повновладдя більшості з дотриманням прав меншості.

З прийняттям 13 квітня 2012 року чинного Кримінального процесуального кодексу України у національному законодавстві та внесенням змін у 2016 році до Конституції України (відносно закріплення формулювання на професійну правничу допомогу), з'явилась значна кількість новел, що вимагає свого теоретичного переосмислення та здійснення відповідних наукових досліджень із подальшим ефективним їх практичним втіленням. Не винятком із цього є й питання забезпечення інституту професійної правничої допомоги. У зв'язку з цим, заходи щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження можуть дати реальні результати лише при створенні та постійному удосконаленні ефективного правового механізму й умов для їх реалізації, вирішенню чого й присвячено увагу у цій статті.

Це питання є актуальним на цьому етапі реформування України, враховуючи постійний моніторинг міжнародних інституцій з цього напрямку та враховуючи щорічне збільшення кількості звернень українців до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Новели Конституції України (2016 р.) та чинного Кримінального процесуального кодексу в частині надання захисником професійної правничої допомоги учасникам кримінального провадження на етапі досудового розслідування, внесло концептуальні зміни в цьому напрямі. У той же час, підписання Україною ряду міжнародно-правових актів та договорів, зростаюча кількість рішень ЄСПЛ проти України вимагають подальшого удосконалення конституційних гарантій, теоретичних і правозастосовних питань з забезпечення, реалізації та надання професійної правничої допомоги всім учасникам кримінального провадження. Рішення Європейського суду з прав людини, які є частиною національного законодавства України, повинні враховуватись при дослідженнях, а також посадовими особами і захисниками при правозастосуванні, оскільки в цих рішеннях мова йде про тенденцію виявлення цією судовою інституцією збільшення кількості порушень прав учасників кримінального провадження, що провадяться національними слідчими і судовими інстанціями. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи є одним із головних чинників визначення демократичної правової держави, що гарантовані Конституцією України, а згідно зі ст. ст. 55 та 59 така професійна правнича допомога (до 2016 року була професійна правова допомога) повинна бути забезпечена всім особам, які потрапили у сферу кримінальних процесуальних правовідносин [1]. Існує нагальна потреба сьогодення щодо удосконалення захисту прав осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, оскільки чинне кримінальне процесуальне законодавство з боку науковців і практиків має заваження теоретичного і прикладного характеру та виявляє проблемні питання при правозастосуванні, наявну наукову дискусію з піднятих питань, у зв'язку з чим є необхідність щодо теоретичного дослідження

і напрацювання відповідних пропозицій і рекомендацій з метою удосконалення чинного національного кримінального процесуального законодавства з цього напрямку.

Стан дослідження проблеми

Науково-теоретичне підґрунтя з цього напрямку складається з дослідження наступних праць учених, зокрема: С.Є. Абламського, В.П. Бож'єва, В.В. Борисова, Т.В. Варфоломеевої, Б.Л. Вашука, В.І. Галагана, І.М. Гальперіна, Л.А. Гарбовського, Л.В. Головка, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, М.І. Гошовського, Є.В. Діденка, В.О. Дубрівного, М.В. Духовського, Я.П. Зейкана, О.А. Калганова, О.В. Капліної, Г.К. Кожевнікова, А.Ф. Коні, В.В. Лисенка, Л.Д. Кокорева, Н.І. Клименка, О.П. Кучинської, О.О. Кочури, В.З. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, М.М. Михеєнка, Т.В. Омельченка, В.Т. Нора, О.В. Панчука, Т.І. Присяжнюка, В.М. Савицького, М.В. Сенаторова, М.С. Строговича, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, І.Я. Фойницького, Т.Г. Фоміної, П.В. Цимбала, В.П. Шибіки, О.Г. Шило, М.Є. Шумили, В.Є. Юрченка, О.О. Юхна, М.О. Юхна, Ю.П. Яновича та інших. Слід зазначити, що одним із перших монографічних досліджень у незалежній Україні, присвячених питанням «забезпечення» прав громадян у кримінальному процесі, проведено О.Р. Михайленком [2]. У подальших своїх публікаціях учений визначив, що об'єктом забезпечувальної діяльності є права і свободи людини та гідність умов її життя, що, у свою чергу, означає необхідність зробити їх цілком можливими і реальними, не допустити їх порушення, захистити їх, уникнути відповідних помилок [3, с. 17]. Після набрання чинності КПК України у 2012 році питання участі окремих учасників кримінального провадження на рівні монографічних праць розглядалися А.А. Аухундовим («Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні» у 2013 році), М.Г. Моторингіною («Сторона захисту у судовому провадженні у першій інстанції» у 2015 році), О.В. Маслюком («Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення)» у 2017 році),-

І.В. Дубівки («Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування» у 2017 році) та в останні роки й іншими науковцями. Не зважаючи на значний обсяг зазначених та інших досліджень з проблем захисту учасників кримінального провадження, більшість питань, зокрема й піднятих у цій статті, залишається невирішеною та є предметом гострих наукових дискусій. Концептуально не проводились дослідження питань щодо забезпечення конституційних гарантій на професійну правничу допомогу, захисту прав учасників кримінального провадження, зокрема цивільного позивача, цивільного відповідача, перекладача, а стосовно потерпілого, свідка, дослідження по яких проводилися лише фрагментарно, але при цьому не враховано понад 600 змін і доповнень до чинного КПК України, внесених станом на початок 2022 року.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є аналіз змін, внесених до Конституції України у 2016 році та до чинного КПК України щодо ефективного забезпечення і реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. *Завданнями* дослідження є удосконалення процесуального механізму надання захисником професійної правничої допомоги на стадії досудового розслідування.

Наукова новизна

Уперше досліджено тенденцію удосконалення надання правової допомоги у кримінальному провадженні у зв'язку з внесенням змін до Конституції України у 2016 році та введенням нового словосполучення «надання професійної правничої допомоги». При цьому використано результати наукової дискусії з цього напрямку, напрацьовано авторську наукову позицію, надано пропозиції і рекомендації щодо приведення у відповідність норм Основного закону та КПК України.

Виклад основного матеріалу

Утвердження, гарантування та забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини, на думку О.А. Кравченка, є голо-

вним обов'язком держави [4, с. 12], що ми підтримуємо. До цього ми можемо додати, що право на професійну правничу допомогу щодо захисту прав і законних інтересів людини і громадянина здійснюється за допомогою конституційної системи органів, а саме: законодавчих, виконавчих та судових органів державної влади (ст. 6 Конституції України).

Окремі вчені, зокрема Ю.П. Янович, В.М. Трофименко, В.С. Шадрин, М.Я. Ніконенко, Т.В. Заворотченко та інші, під гарантіями прав, свобод і обов'язків людини та громадянина розуміють систему соціально-економічних, моральних, політичних, юридичних умов, засобів і способів, що забезпечують їх фактичну реалізацію, охорону і надійний захист [5, с. 275; 6, с. 13]. З приводу цього, на нашу думку, цілком доречно наголосив й О.П. Янович, який зазначив, що, незважаючи на важливість соціально-економічних, ідеологічних, політичних гарантій, основними є саме юридичні (правові). На його думку, це обумовлено тим, що соціально-економічні, політичні й ідеологічні умови самі по собі ще не забезпечують реалізацію прав і свобод особи. Власне гарантіями вони стають лише завдяки закріпленню в юридичну (правову) форму й організаційним зусиллям держави і суспільства [7, с. 278]. Таку ж думку підтримав і Т.В. Омельченко, зазначивши, що саме домінуючу роль необхідно віддати юридичним засобам [8, с. 6], що ми підтримуємо.

Стаття 3 Конституції України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Реалізація конституційних положень, що проголошують Україну як демократичну, соціальну та правову державу неможлива без всебічного зміцнення законності й правопорядку, ефективної реалізації прав, свобод і законних інтересів особи. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Ці положення мають важливе значення й для кримінальної процесуальної діяльності, що пов'язана із тимчасовим втручанням в особисте життя особи у випадках, передбаче-

них законом. Основний обсяг роботи щодо забезпечення нормальної реалізації цих та інших конституційних гарантій покладається на державу, яка створює для цього відповідні державні правові механізми. Втім, і громадянське суспільство не стоїть осторонь цього питання, воно також бере активну участь у цьому напрямі як усього суспільства в цілому, так і кожного з його членів окремо. При цьому, одним із головних інструментів громадянського суспільства є інститут адвокатури, гарантований нормами ст. 59 Конституції України, у якій закріплено, що для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання професійної правничої допомоги діє адвокатура.

Сучасне суспільство, як зазначає Т.В. Омельченко, це безліч правовідносин (цивільні, трудові, екологічні, адміністративні, процесуальні тощо), що виникають між різними суб'єктами права. Ускладнений рівень правових відносин не сприяє пересічному громадянину самостійно захищати особисті права і свободи, відтак це зумовлює не тільки необхідність постійного підвищення загального рівня правових знань, але й спонукає державу до розробки правил, які б гарантували отримання необхідної інформації щодо прав і обов'язків конкретної особи у певних правовідносинах [9, с. 88]. На думку С. Дроздова, на шлях до реальної інтеграції України в європейське і світове співтовариство лежить через демократію, захист та реалізацію прав і свобод людини та громадянина. Для реалізації прав людини необхідно щонайменше постійно удосконалювати національне законодавство, що забезпечувало б повагу й захист міжнародних визнаних прав людини [10, с. 11]. У зв'язку з цим, постає питання щодо забезпечення якісного національного законодавчого і нормативно-правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності на основі конституційних принципів із врахуванням специфіки правовідносин, що виникають на стадії досудового розслідування. В умовах євроінтеграції України, а також імплементації міжнародних правових стандартів у національне законодавство, однією з головних функцій правової та демократичної держави є саме

забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина [11, с. 50]. Основними принципами Європейського Союзу, реалізувати які намагається й Україна, є свобода, демократія, шанування прав людини та основоположних свобод, верховенство права. Україна, підписавши у 1994 році Угоду про партнерство і співробітництво з Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, ствердила повагу до міжнародних демократичних принципів. Свідченням цього стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [12]. Доступ до правосуддя за максимально доступною ціною як якісна юридична допомога – у Європейському Союзі вважається одним із пріоритетів розвитку [6]. У зв'язку з цим, на сьогодні є потреба у створенні дієвих механізмів реалізації цих положень. Належне забезпечення якісною професійною правничою допомогою кожного є запорукою підписання українською державою угоди про асоціацію з ЄС.

Важливою характерною рисою цього процесу є наповнення реальним змістом проголошених у Конституції гарантій прав і свобод особи. З приводу цього, цілком доречно зазначив О.М. Бандурка, що у світлі цих основних положень особливого значення набувають питання забезпечення прав і законних інтересів громадян, які з тих або інших причин залучаються у сферу діяльності правоохоронних органів України. Суттєвою ознакою правоохоронної діяльності є те, що застосовувані в процесі її здійснення юридичні заходи повинні неухильно відповідати закону або іншим правовим актам, прийнятим на основі закону. Тільки на їх основі допускається застосування конкретних заходів впливу і чітко визначається їх міра та зміст [13, с. 17-23], що ми підтримуємо.

Закріплення прав, свобод і обов'язків громадян на конституційному рівні є найголовнішим у законодавчому та нормативно-правовому регулюванні правового статусу особи будь-якої держави. Адже у випадку, коли правам, свободам, законним інте-

ресам і обов'язкам людини та громадянина не відведено належної уваги в Основному законі держави, вони можуть перетворитися на декларацію і не мати практичного використання і реалізації. Водночас, сучасна теорія держави та права, а також правозастосовна діяльність визнає людину найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи повинні визначати зміст й спрямованість діяльності держави, а утвердження та забезпечення таких цінностей є головним її обов'язком. У зв'язку з цим, учені зазначають, що для забезпечення прав і свобод людини держава зобов'язана: а) шляхом позитивного впливу створювати умови для їх реалізації; б) завдяки проведенню профілактики щодо вчинення порушень здійснювати охорону; в) шляхом відновлення порушеного правового статусу і притягнення порушників до юридичної відповідальності захищати права та свободи людини.

Водночас, аналіз конституційного законодавства показує, що в терміні «свобода» закладено більш широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи конкретного його результату: «кожен має право на свободу світогляду та віросповідання» (ст. 35); «кожному гарантується право на свободу думки і слова» (ст. 34); «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування» (ст. 33), у той час як термін «право» визначає конкретні дії людини (наприклад, право брати участь у керуванні справами держави, право обирати й бути обраним). Отже, свобода – це фактична та юридична можливість людини чинити діяння (діяти або не діяти), робити те і так, що і як особа бажає та вважає за необхідне, за умови, що при цьому безпідставно і протиправно обмежуються права інших людей та не заподіюється невинувата шкода іншим людям чи суспільству взагалі [14, с. 22].

Слід наголосити, що права, свободи і законні інтереси людини перебувають у постійній динаміці, вони розширюються і збагачуються із розвитком суспільних відносин. І це стало закономірністю об'єктивного розвитку демократичної, правової держави. Так, втілення у життя норм матеріального права, встановлення правопорядку є

неможливим поза належною процедурою не тільки визначеною формальною, але й такою, що спрямована на реалізацію принципів свободи, рівності, справедливості й гуманізму [15, с. 7-9]. Поряд із цим, норми кримінального процесу визначають правові засоби та порядок діяльності щодо реалізації та захисту норм матеріального права, тобто процесуальне право складають правові норми, що регулюють порядок, форми і методи реалізації прав і обов'язків, що встановлено в матеріальних нормах права. У свою чергу, С.М. Алфьоров вважає, що норми конституційного матеріального права необхідно повною мірою пов'язати із нормами процесуальними, тобто тими, що врегульовують процес практичного здійснення конкретних прав і свобод людини й громадянина. Прикладом конституційної норми процесуального характеру можна вважати, наприклад, положення ст. 62 Конституції України, у якій йдеться про те, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину, оскільки одним із демократичних принципів процесуального права є основне положення про те, що тягар доказування лежить на тому, хто звинувачує особу у вчиненні кримінального правопорушення. Загальнорегулятивна роль конституційних положень проявляється у всіх галузях суспільного життя, і, зокрема, у сфері охорони і захисту прав, свобод і законних інтересів людини від найбільш суспільно небезпечних правопорушень.

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що змінюється не тільки характер і об'єм прав та свобод людини, а й правові умови їх реалізації. У науковій літературі під реалізацією прав і свобод розуміють систему їх гарантування, тобто систему загальних умов та спеціальних (юридичних) засобів, що забезпечують їх правомірне забезпечення. На думку О.Ф. Скакун, для реалізації конституційно закріплених прав і свобод людини в Україні необхідно мати соціально-правовий механізм забезпечення цих прав і свобод, який автор визначає як систему способів і факторів, що забезпечують необхідні умови поваги всіх основних прав і свобод людини. Елементами

такого механізму автор називає: 1) принципи права, норми права, нетипові правові розпорядження (спеціалізовані норми права), об'єктивовані в нормативно-правових актах; 2) правовідносини, суб'єктивні юридичні права й обов'язки в їх індивідуалізації (конкретизації); 3) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; 4) акти застосування норм права [16, с. 206]. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних прав, свобод і законних інтересів та професійної правничої допомоги громадянам України, на думку Ю.М. Тодики та О.М. Марцеляка, необхідно розглядати як закріплена в Конституції і законах України, взята в єдності система основних прав і свобод громадян України, їх гарантій, а також органів державної влади, місцевого самоврядування та інших інституцій держави та суспільства, діяльність яких спрямована на правомірну реалізацію прав і свобод громадян України, а в необхідних випадках їх охорону і захист [17, с. 36]. У свою чергу, М.М. Гуренко відзначив, що гарантування прав і свобод людини та громадянина з боку держави є законодавчо визначеною системою засобів, що застосовуються у двох площинах: до порушення прав і свобод, тобто засоби охорони, та ті, які допомагають нормальному процесу реалізації прав і свобод. До таких засобів слід віднести дії, що направлені на попередження порушень прав і свобод; на ліквідацію причин, що їх породжують, та на усунення перешкод (що не містять у собі ознак правопорушення); активні дії суб'єктів з метою поновлення порушеного права; припинення протизаконних дій, як перешкоди реалізації конкретного права [18, с. 67]. Правові гарантії у юридичній літературі частіше всього розкривають, зокрема, як передбачені законом засоби, що безпосередньо забезпечують правомірну поведінку суб'єктів суспільних відносин. Досліджуючи ці питання, В.Д. Пчолкін та О.В. Федосова зазначили, що в українській мові слово «забезпечення» розглядається здебільшого з точки зору цивільного права (забезпечення позову, забезпечення виконання зобов'язань), а також категорій фінансового права та права соціального за-

хисту (надання грошей, кредиту, соціального забезпечення). Зокрема, у науковій літературі під «забезпеченням виконання зобов'язань» прийнято розуміти «...спеціальні заходи майнового характеру, що спонукають до точного і неухильного виконання зобов'язань», а під «соціальним забезпеченням» – систему державних заходів, спрямованих на надання матеріальної допомоги громадянам, що вийшли на пенсію, захворіли, втратили працездатність та ін. Зокрема, термін «забезпечити» тлумачиться як обов'язок «постачати щось у достатній кількості, задовольняти когось-, що-небудь у якихось потребах» або «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось. Захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [19, с. 10].

Забезпечення конституційних свобод та недоторканності людини та громадянина А.Ю. Олійник визначає як створення сприятливих умов для їх здійснення, охорону, захист суб'єктивних свобод від порушень, відновлення порушеного права компетентними державними органами їх посадовими чи службовими особами шляхом здійснення матеріальних і процесуальних засобів [20, с. 153]. Подібну думку висловила О.В. Верхогляд-Герасименко, на думку якої доцільно розглядати охорону та захист прав людини на рівні із створенням умов для реалізації прав як окремих складових їх забезпечення, що перебувають у тісному взаємозв'язку і доповнюють одне одного. На підставі цього твердження авторки під забезпеченням прав людини у сфері кримінального судочинства слід розуміти діяльність компетентних державних органів, які здійснюють кримінальне провадження, що полягає у виконанні певних процесуальних дій, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації прав кожним суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності, їх охорону, а у випадку порушення або можливого порушення - вжиття заходів щодо запобігання їх порушенню або ефективного відновлення (захисту прав) [21, с. 14], що ми підтримуємо. Беручи участь у дискусії з цих питань, О.В. Марцеляк визначає механізм забезпечення і охорони прав особи у кримінальному про-

цесі як закріплену в законі, взяту в єдності систему основних прав і свобод громадян, а також їх гарантій, органів державної влади, місцевого самоврядування та інших інститутів держави і суспільства, діяльність яких спрямована на правомірну реалізацію прав і свобод громадянами, а в необхідних випадках - на їх охорону і захист [22, с. 12]. У той же час, у науковій літературі досить часто ототожнюють такі поняття, як: «реалізація» і «забезпечення», що сприяє проблемі формування понятійного апарату. Так, механізм реалізації прав і свобод людини, як зазначила О.Ф. Скакун, включає заходи, що придатні для створення умов реалізації прав і свобод, а складові його гарантії – це відповідні умови і засоби, що сприяють реалізації кожною людиною прав, свобод і обов'язків, закріплених у Конституції України [23, с. 229]. Щодо елементів цього механізму, то А.М. Колодій та А.Ю. Олійник до нього відносять: а) конституційні норми, що закріплюють права, свободи та обов'язки; б) саме конституційні права та свободи, їх зміст та структуру; в) конституційні обов'язки; г) гарантії їх реалізації; д) юридичну діяльність; е) законність і правосвідомість людини і громадянина, що забезпечує правильне розуміння ними своїх конституційних прав, свобод та обов'язків і кожного права окремо, шляхів їх реалізації; е) стадії реалізації кожного конкретного конституційного права [24, с. 259]. У свою чергу, до елементів механізму реалізації прав і свобод людини О.В. Негодченко відносить: а) гарантії здійснення прав і свобод людини; б) юридичні елементи механізму реалізації; в) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність; г) умови й фактори цього процесу [25, с. 17]. Як зазначив Ю.О. Гурджі, актуалізація цього механізму зумовлена винятково ситуаціями перешкоджання реалізації прав або їх порушенням, а також погрозою порушення. Сам захист може здійснюватися за допомогою втручання органів держави у процес реалізації прав і свобод (як охоронна реакція на наявний факт відхилення від правопорядку), визначатися в застосуванні відповідальності [26, с. 441-442]. На думку Т.В. Омельченка, конституційні гарантії

прав особи у кримінальному судочинстві це закріплені в Конституції України правові положення (юридичні засоби), що регламентують право кожного звернутися за захистом порушених прав до певних державних органів і їх обов'язок реагувати відповідним чином, встановлюють принципи процесуальної форми розслідування і розгляду кримінальних справ, закріплюють основи правового статусу суб'єктів процесу, надають можливість зацікавленим особам брати активну участь у судочинстві і визначають порядок та міру можливого тимчасового обмеження їх конституційних прав і свобод з метою встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення [8, с. 7].

Досліджуючи питання забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі, Є.В. Діденко запропонував під поняттям забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні розуміти комплекс заходів, спрямованих на створення умов для реального використання потерпілим своїх прав та законних інтересів, а також виявлення викрадених чи іншим способом відчужених у потерпілого матеріальних цінностей, коштів та іншого майна і організація його збереження до прийняття відповідних кримінальних процесуальних заходів [27, с. 5]. Цю пропозицію слід прийняти з деякими застереженнями. Так, на нашу думку, учений не врахував ті обставини, що поряд із матеріальною шкодою потерпілому також завдається фізична та моральна шкода. У свою чергу, досліджуючи забезпечення слідчим процесуальних прав підозрюваного, Т.Г. Фоміна реалізацію прав розглядає як підсистему механізму забезпечення прав особи. На її думку, механізм забезпечення прав особи слід розглядати як комплексну структуру, що включає три підсистеми: 1) механізм забезпечення реалізації прав; 2) механізм охорони прав; 3) механізм захисту прав. Виділення нею у механізмі забезпечення прав особи трьох самостійних підсистем обумовлено наявністю різних цілей, що реалізуються під час здійснення прав людини і, відповідно, використанням різних засобів для досягнен-

ня цієї мети. Якщо метою механізму забезпечення реалізації прав є створення сприятливих умов для здійснення особою своїх прав, метою процесуального механізму охорони прав є попередження порушення прав та недопущення протиправних дій, то метою механізму захисту прав є відновлення порушеного права, якщо це об'єктивно можливо [28, с. 16]. Запропонований підхід є прийнятним, але не досить зрозумілим є підхід ученої щодо включення у механізм забезпечення таку підсистему, як механізм забезпечення реалізації. На нашу думку, такий підхід є дещо зміщуванням зазначених понять. Тому доцільно було таку підсистему іменувати як механізм реалізації. На нашу думку, заслуговує на увагу позиція й О.П. Кучинської, яка, досліджуючи це питання, дійшла висновку, що механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження - це комплексна взаємодіюча система нормативно-правових підстав, юридичних засобів, загальносоціальних умов, а також посадових осіб та органів, що в сукупності забезпечують правомірну реалізацію прав учасників кримінального провадження, а в необхідних випадках - їх охорону, захист та/або відновлення. На думку вченої, цей механізм складається з трьох основних підсистем: 1) механізму реалізації - засобів, що здатні створити умови для реалізації прав і свобод; 2) механізму охорони - засобів для профілактики порушень прав та свобод, а також утвердження правомірної поведінки; 3) механізму захисту - засобів, що сприяють відновленню прав, порушених неправомірними діями, а також настанню відповідальності особи, що допустила порушення охоронюваного права. До структури механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження входять: 1) нормативно-правові підстави забезпечення прав у кримінальному судочинстві, якими є набуття певними особами процесуального статусу учасників кримінального провадження та виникнення у зв'язку з цим процесуальних правовідносин; 2) юридичні засоби забезпечення прав учасників кримінального провадження, якими є правові гарантії цих прав; 3) загальносоціальні умови забезпечення

прав учасників кримінального провадження, які обумовлюються різноманітними політичними, економічними та соціальними факторами та визначають дієвість суто юридичного забезпечення прав і свобод учасників кримінального провадження; 4) інституційні або інституційно-організаційні гарантії, якими є посадові особи та органи, діяльність яких спрямована на забезпечення прав учасників кримінального провадження [29, с. 273-274]. Проведений правовий аналіз дозволив нам прийти до висновку, що у науковій літературі на сьогодні серед учених існують протиріччя та дискусії щодо визначення механізму, за допомогою якого права та свободи особи знаходять свій прояв, тобто реалізацію. З урахуванням наукових позицій учених слід запропонувати власне визначення поняття реалізації професійної правничої допомоги на стадії досудового розслідування. Так, на нашу думку, під реалізацією професійної правничої допомоги на стадії досудового розслідування, під яким слід розуміти комплекс заходів, гарантованих національним та міжнародним законодавством, що спрямовані на створення умов для реального використання кожним учасником кримінального провадження закріплених прав, свобод і законних інтересів особи та є посадовим обов'язком слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді і суду щодо їх забезпечення. Подальше дослідження цих питань дозволить з'ясувати: по-перше, як саме в правозастосовній сфері реалізуються законодавчо закріплені права, свободи і законні інтереси учасників кримінального провадження; по-друге, виявити причину неефективності реалізації цього механізму; по-третє, сформулювати конкретні шляхи його подальшого вдосконалення та оптимізації. На нашу думку, під час удосконалення вказаного механізму необхідно враховувати, що в межах конкретної галузі права розглянуті загальнотеоретичні положення його реалізації може бути конкретизована з урахуванням особливостей предмета та метода правового регулювання. У контексті нашого дослідження необхідно мати на увазі, що при реалізації правової допомоги учасникам кримінального доцільно врахо-

увати засоби нормативно-правового регулювання (чинне кримінальне процесуальне законодавство) і особливості процесуальної діяльності (встановлену систему органів досудового розслідування, прокуратури та суду).

Висновки

Внесення змін до Конституції України (2016 р.) у частині запровадження словосполучення «професійна правнича допомога» і не закріплення його в чинному національному кримінальному процесуальному та іншому законодавстві має лише етимологічне значення у зв'язку з уточненням українського значення та перекладу попереднього словосполучення «правової допомоги» як такої. Вказані зміни тим самим суттєво не вплинули на доктринальні підходи до теоретичного і правозастосовного забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному провадженні, але продовжують виявляти певні проблемні питання щодо неузгодженості, прогалин та інших чинників, які потребують свого вирішення за рахунок законодавчого закріплення. У підсумку, на нашу думку, слід виділити, що практична реалізація конституційних гарантій у кримінальному провадженні можлива лише за наявності усвідомлення кожною особою свого процесуального статусу, що надасть їм можливість ефективно реалізувати передбачені законом права, свободи, а також захистити законні інтереси. У свою чергу посадові особи, відповідальні за проведення досудового розслідування і за процесуальний контроль та нагляд, повинні гарантувати вказаний процесуальний механізм і забезпечити ефективний захист на професійному рівні щодо надання професійної правничої допомоги відповідно до норм Конституції та законів України. Досліджуючи особливості забезпечення і реалізації прав осіб, залучених до кримінального судочинства, та позиції вчених з цих питань, слід зробити висновок, що забезпечення таких прав має комплексний характер і охоплює всі форми забезпечення і реалізації прав усіх учасників процесу при цьому, у тому числі

при дотриманні вимог щодо особливостей інформування особи про володіння ними відповідних прав у кримінальному процесі та роз'яснення їм доступною мовою, створення необхідних умов щодо повноцінної реалізації прав, охорону прав від порушень, захист прав, своєчасне поновлення порушених прав та ін. Втім, підняті питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996.- №. 30. Ст. 141. Із змінами станом на 01.01.2022.
2. Михайленко А.Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. Киев. Юринком Интер. 1999. 448 с.
3. Михайленко О.Р. Про правозабезпечувальну діяльність у кримінальному судочинстві України. Проблеми процесуальної науки: історія і сучасність. Зб. наук, праць. Київ. Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. 2010. С. 17.
4. Кравченко О.А. Захист прав і свобод людини та громадянина Конституційним Судом України: доктринальні, прикладні та компаративні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 Київ. 2011. 22 с.
5. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.
6. Договір про Європейський союз: міжнародний документ від 07.02.1992 // Режим доступу. – [Електронний ресурс] : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
7. Янович Ю.П. Уголовный процесс Украины. Харьков. Университет внутренних дел. 1997. 252 с.
8. Омельченко Т.В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис... канд. юрид. наук : Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Тарас Володимирович Омельченко. Харків.: Нац. ун-т внутр. справ. 2004. 20 с.

9. Омельченко Т.В. Інституалізація правової допомоги в Україні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. Том 25 (64). 2012. № 2. С. 88-93.
10. Дроздов С. Окремі аспекти інтегрування України в Європейське та світове співтовариство (в світлі проблем прав людини). *Право України*. 1998. № 9. С. 9-15.
11. Мартовицька Е.В. Отдельные аспекты обеспечения прав человека по уголовному процессуальному законодательству Украины. *Международный научно-практический правовой журнал Закон и жизнь*. 2013. № 12. С. 50-52.
12. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.
13. Бандурка О.М., Пушкін О.А. Права і свободи людини та громадянина, судовий їх захист: матер. наук.- практ. конф. «Концепція розвитку законодавства України». За ред. В.Ф. Опришка. Київ. 1996. С. 17-23.
14. Гетьман В.П., Климник Ю.В. Що таке свобода і право у демократичній державі? Бесіда про Конституцію. Київ. 1996. 33 с.
15. Сидоренко О.О. Процесуальні норми: поняття, особливості, різновиди : монографія. Харків. Право. 2014. 192 с.
16. Скакун О.Ф. Теория государства и права. Харьков. Консум. Ун-т внутренних дел. 2000. 703 с.
17. Тодика Ю.М., Марцеляк О.В. Конституційний Суд України та прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян. Харків. Лібра. 1998. С. 36.
18. Пашковський М.І. Функції обвинувачення і захисту на досудовому слідстві. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 2000. Ч. 1. С. 102–108.
19. Пчолкін В.Д., Федосова О.В. Теоретико-правові аспекти забезпечення прав і свобод людини та громадянина в діяльності органів внутрішніх справ. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 8-12.
20. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ. «Алерта». «КНТ». «Центр навчальної літератури». 2008. 472 с.
21. Верхогляд-Герасименко О. В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінального процесуального примусу : монографія. Харків. Юрайт. 2012. 216 с.
22. Марцеляк О.В. Контрольно-наглядові органи в контексті механізму забезпечення основних прав і свобод громадян України : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків. 1997. 22 с.
23. Скакун О.Ф. Теорія держави та права (Енциклопедичний курс) : підручник. Харків. Еспада. 2006. 776 с.
24. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник. Київ. Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність». 2008. 350 с.
25. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 - теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Олександр Володимирович Негодченко. Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2004. 39 с.
26. Гурджі Ю.О. Гарантії прав особи: функціональна характеристика. *Держава і право*. 2006. Вип. 36. С. 440-447.
27. Діденко Є.В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі : автореф. дис.. кандид. юрид. наук : спеціальність 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Євгеній Володимирович Діденко. Ірпінь: Нац. універ. держ. подат. служби України. 2013. 18 с.
28. Фоміна Т.Г. Забезпечення слідчим процесуальних прав підозрюваного : монографія. Харків. НікаНова. 2014. 232 с.
29. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ. Юрінком Інтер. 2013. 288 с.

30. Мартовицька О.В., Юхно О.О. Актуальні питання надання правової допомоги у кримінальному провадженні: монографія. Панов. 2015. 224 с. (Серія «Бібліотека слідчого і детектива: учасники кримінального провадження»).

31. Мартовицька О.В. Теоретичні та прикладні проблеми інституту професійної правничої допомоги у кримінальному процесі України: монографія. Харків. ТОВ «У справі». 2021. 452 с.

Martovitskaya E. V.

**PROVIDING OF CONSTITUTIONAL
GUARANTEES FOR PROFESSIONAL LAW
ASSISTANCE**

The author of the article made theoretical research of legislative, scientific and practical questions of legal fixation and provision of constitutional guarantees for a professional legal assistance in connection with the changes made to the Constitution of Ukraine and national criminal procedural legislation. The procedural mechanism of involving officials of pre-trial investigation organs and defense counsel in order to provide professional legal assistance according to the current criminal procedure and other legislation of Ukraine had been studied. According to the results of the study, certain gaps, inconsistencies and existing shortcomings in the theory of criminal procedure and the current criminal procedure legislation of Ukraine on the studied issues had been identified. At the same time,

various scientific positions of individual scientists and representatives of scientific schools that dealt with these areas and materials of law enforcement practice were analyzed. Based on the study, specific proposals and recommendations were made to improve the practical activity of investigators, procedural managers in criminal proceedings of prosecutors, investigating judges and judges. In particular, the scientific novelty of the study includes the author's contribution to the development of this issue and its scientific position on the need to improve the current Criminal Procedure Code of Ukraine by clarifying, supplementing and amending its provisions on the regulation of the procedural mechanism for providing professional legal assistance at the pre-trial stage. According to the author's scientific position, the proposals and recommendations developed by her in the case of their legislative consolidation will help increase the effectiveness of ensuring and exercising the right to protection of all participants in criminal proceedings at various stages of criminal proceedings and trials.

Key words: pre-trial investigation, criminal proceedings, right to defense, defense counsel, other participants in criminal proceedings, legal aid, status, provisions, law, procedural legal relations, participant, function, scientific position, investigator, prosecutor, investigating judge, rights and freedom.